

Mr Milutin PEROVIĆ

STANOVIŠTE O DVA PITANJA

Raspravljanje o tome da li su NOR i revolucija u Jugoslaviji (1941-1945) istovremeno i građanski rat, dobilo je široke razmere u istoriografiji, memoarskoj i publicističkoj literaturi, a posebno u sredstvima masovnih komunikacija. To se dešava i na ovom skupu, povodom razgovora o memoarskoj knjizi Miloša Minića, čiju korisnost niko od učesnika u raspravi nije doveo u sumnju. U kratkom izlaganju izneću svoje mišljenje o dva pitanja: Prvo, da li je NOR, pored antifašističkog, imao i karakter građanskog rata; Drugo, o kolaboraciji sa okupatorom, kao istorijskoj pojavi.

I

U aktuelnim raspravama o NOR-u u Jugoslaviji veoma je ispolitizovano pitanje da li je NOR od 1941. do 1945. bio samo narodnooslobodilački rat, ili je imao sve karakteristike građanskog rata u uslovima okupacije i podele zemlje. Pri tome su teze nedovoljno iznijansirane i sam termin građanski rat se smatra kao nešto apsolutno štetno i nelegitimno. Nejasno je zbog čega učesnici NOP-a i njegove pristalice zaziru od termina građanski rat ako prihvataju da je NOR imao karakter revolucije. Oni istoričari i publicisti koji zastupaju tezu o NOR-u kao isključivo antifašističkom i narodnooslobodilačkom pokretu, pretežno pripadaju učesnicima NOP-a ili su u savremenom političkom životu pristalice levih političkih pokreta. Drugi, koji zastupaju tezu o isključivo građanskom ratu, često su pristalice građanskih pokreta ili pojedinci, čiji su preci poraženi u NOR-u. Sama politizacija toga pitanja ne može doprineti nepristrasnom naučnom rasvetljavanju problema. Sem toga, u današnjim okolnostima ona doprinosi štetnim deobama u srpskom narodu.

Kao stručnjak koji poznaje istorijsku nauku u celini, želim da iznesem svoje mišljenje, koje će ukazati na jednostranost obe navedene teze.

Svima je poznato da je zvanični posleratni stav KPJ, kao partije pobjednika u NOR-u 1941-1945, bio sledeći:

Narodnooslobodilački rat i narodna revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. bili su antifašistički narodnooslobodilački pokret protiv okupatora i njegovih saradnika – „domaćih izdajnika”. NOR je bio istovremeno borba za novi društveni poredak – „socijalizam” i novo – federativno državno uređenje. Prema tome, NOR je bio istovremeno i socijalistička revolucija, u kojoj su izgrađeni organi te revolucije: NOVJ, narodnooslobodilački odbori, federativno državno uređenje itd. To je, konačno, sankcionisano proglašenjem Republike 1945. i Ustavom FNRJ od 1946.

Iz navedene teze, koja je u osnovi tačna, proizlazi da su NOR i revolucija u Jugoslaviji imali pored narodnooslobodilačkog i karakter građanskog rata. Narodnooslobodilačkom pokretu su se suprotstavljali, pored saradnika okupatora, grupe, slojevi i pojedinci, koji su se plašili budućih radikalnih socijalnih i političkih promena.

Glavni politički protivnik NOP-a, pored kvislinga, bio je tzv. pokret Draže Mihailovića, iza kojeg je stajala kraljevska emigrantska vlada u Londonu. Tom pokretu su pripadale i razne građanske grupacije i pojedinci antikomunistički nastrojeni, koji nisu saradivali sa okupatorom. Međutim, dok je NOP bio opštejugoslovenski pokret, dotle je pokret Draže Mihailovića, i pored svih pokušaja, delovao samo na srpskom etničkom prostoru. Dok je NOP u toku celog rata vodio beskompromisnu borbu protiv okupatora i njegovih saradnika u osloncu na saveznike (pre svega, na SSSR), dotle je Draža Mihailović bio za kontinuitet stare Jugoslavije, ali bez jasne i dosledne koncepcije za borbu protiv okupatora. Njegova taktika da se „čuva narod dok ne dođe vreme za pogodnu borbu protiv okupatora”, vremenom se pretvorila u strategiju. Dražina taktika je odgovarala imućnim slojevima u selu i gradu na srpskom etničkom prostoru, ali ga je ona radikalizmom NOP-a dovela u *inferioran položaj*. Dok su komunisti imali jaku partiju sa čvrstom disciplinom, centralizovanim vođstvom i sposobnim vođom – Titom, Dražinom pokretu je sve to nedostajalo. Pokret su vodili politički neobrazovani oficiri, a najveći deo njegovih formacija bila je teritorijalna vojska, nedisciplinovana, neborbena i sa brojnim lokalnim „vojvodama”. Pomoć emigrantske vlade iz Londona i savezničke misije u takvim uslovima samo je u četničkom pokretu stvarala zbrku. Antikomunistička Dražina propaganda nije davala rezultate, jer je NOP beskompromisnom borbom stalno jačao, ističući samo anti-fašističke parole, uz koje je naročito bila pogodna parola „*bratstva i jedinstva*”. Zato se taktika Draže Mihailovića da se u borbi „protiv komunističke opasnosti” može „privremeno” saradivati sa okupatorom, na kraju pretvorila u strategiju. I dok su NOP bili priznali i zapadni saveznici, Dražu su na kraju napustili. Posle političkog poraza, sledio je i vojni poraz pokreta Draže Mihailovića i potpuna pobjeda NOR-a.

Oružani sukobi „partizana i četnika” davali su NOR-u u Jugoslaviji *bitne odlike građanskog rata*, bez obzira na tvrdnje rukovodstva NOP-a da ono vodi rat protiv četnika kao običnih domaćih izdajnika. Kao i svi građanski ratovi, on se vodio do istrebljenja. Zato su međusobne optužbe obe strane za zločine bile neminovna propaganda, iako se oslanjala na činjenice. Naravno, svaka strana ukazivala je na zločine suprotne strane. Međutim, NOP je u razobličavanju četničke politike imao prednost zbog sledećih razloga:

1. Partizani su bili beskompromisni borci protiv okupatora i kvislinga. Kao pokret sa čvrstom disciplinom NOP je u korenu sasecao samovoljne zločine i izbegavao je, do pred kraj rata, masovne represalije. Izuzetak su zločini u Crnoj Gori i Hercegovini koji su vršeni 1941-1942. nad nevinim ljudima, a što je u zvaničnoj terminologiji „nežno” nazvano „leva skretanja”. Propovedajući politiku bratstva i jedinstva svih naroda Jugoslavije, on je u svojim redovima onemogućavao ekscese na nacionalnoj osnovi, čak i tamo gde su pojedini narodi i nacionalne manjine otvoreno podržavali okupatora. Time je NOP sticao podršku kod nesrpskih naroda, posebno kada se nazirala pobeda antifašističke koalicije. Za njih je pitanje saradnje sa NOP-om bilo pitanje opstanka, jer bi im pobeda četničke opcije ugrozila egzistenciju;

2. Partizanski pokret nije u toku rata isticao potrebu socijalnih promena, tako da su četničke tvrdnje o budućoj komunističkoj Jugoslavije bile apstraktne za najveći deo naroda.

3. Rukovodstvo NOP-a, na osnovu dosledne antifašističke legitimacije i diplomatske veštine, uspelo je da obezbedi vojničko, a zatim i političko priznanje zapadnih saveznika, a SSSR je bio stalno na njegovoj strani. Sterilnost ideologije četničkog pokreta i nesposobnost emigrantske vlade, sve su više taj pokret vodili u izolaciju i saradnju sa okupatorom. Zato su jedinice Draže Mihailovića delile sudbinu okupatora i kvislinga u njihovom slomu 1944-1945. godine;

4. Četnički pokret Draže Mihailovića, bez obzira na pokušaje da se prikaže jugoslovenskim, u suštini je imao pristalice samo na srpskom etničkom prostoru. Sem toga, svojom strukturom i ideologijom, on nije mogao da sprečava represalije na nacionalnoj osnovi (npr. pokolj Muslimana u Bihoru, istočnoj Hercegovini itd.).

Narodnooslobodilački pokret je pobedio u ratu 1941-1945, jer su na njegovoj strani bile vojničke, političke i organizacione prednosti. Ne treba smetnuti s uma ni činjenicu da je NOP u siromašnoj sredini nudio nove ideje *o slobodi, socijalnoj pravdi, nacionalnoj ravnopravnosti, što je za veliki deo naroda bilo privlačno*. Prema povratku na vlast „legitimne vlade i kralja”, koji su pokazali izrazitu nesposobnost, postale su, u najmanju ruku, ravnodušne široke mase u ratu izmučenog naroda. Povratak kralja i stare Jugoslavije bio je neprihvatljiv za sve nesrpske narode i nacionalne manjine.

Prema tome, pobeda NOP-a u ratu 1941-1945. i njegovo međunarodno priznanje, bili su uslovljeni njegovom političkom i vojničkom superiornošću.

Zato je ona za većinu naroda i za saveznike antifašističke koalicije bila prihvatljiva. I kada se sada, posle pola veka, ukazuje na to da se bitna tekovina NOR-a – SFRJ raspala i da se na osnovu toga vrši procenjivanje NOR-a, više je *politički nego naučni* zahtev. *Zato se nor-u i revoluciji u jugoslaviji mora priznati, sa stanovišta nauke, njihovo potpuno istorijsko dostojanstvo.*

Greške i surovosti vlasti posle pobede NOP-a i u toku poslednjih gotovo pedeset godina ne mogu se projektovati na pokret koji je vođen za vreme rata. One opštu ocenu NOR-a ne mogu mnogo promeniti, kao ni njegovu emancipatorsku suštinu. Uostalom, u istoriji nije bilo nijedne revolucije koja tokom vremena nije izneverila početne „velike ideje”, pogotovu što su se one pokazale nerealnim.

II

Drugo pitanje iz istorije Drugog svetskog rata koje je kod nas ispolitizovano je *pitanje kolaboracije sa okupatorom*, pri čemu je podela slična kao i u oceni karaktera NOR-a. Za pristalice jedne teze, kolaboracija je apriori domaća izdaja, dok pristalice druge teze u kolaboraciji vide pokušaj spasavanja naroda od okupatorskih zločina uslovljenih vodenjem NOR-a i komunističkim radikalizmom. Pri tom, treba naglasiti da se razlike u oceni kolaboracije uglavnom svode na Nedićevu kolaboraciju u Srbiji 1941-1945.

Kao i svaka istorijska pojava, i kolaboracija sa okupatorom složenija je nego što je prikazuju zagovornici dve suprotstavljene teze. Svaka kolaboracija sa osvajačem ili okupatorom, ima složene istorijske korene i njen karakter zavisi od konkretnih istorijskih uslova, mesta i vremena nastanka.

Osvajačka i okupatorska država ne može upravljati osvojenom teritorijom bez nalaženja modusa vivendi sa pokorenim stanovništvom, jer su joj neophodni elementarni mir i red, da bi imala koristi od osvajanja. Za pronalaženje modusa vivendi sa okupatorom zainteresovana je većina stanovništva, pogotovu njegovi imućni slojevi. U ranijim vremenima, sve do oštrih političkih polarizacija u Drugom svetskom ratu, na kolaboraciju se gledalo kao na nužno zlo. Zato saradnici okupatora (osvajača) nisu oštro moralno osuđivani, a posle odlaska okupatora nisu pravno sankcionisani.

Međutim, u uslovima fašističke okupacije u Drugom svetskom ratu kolaboraciju je moralno osuđivalo najšire demokratsko i antifašističko javno mnjenje. Time je kolaboracija u svim okupiranim zemljama osuđena kao nacionalna izdaja. Pri tom kolaboranti nisu mogli računati na izbegavanje sankcija u slučaju poraza okupatora. Zato su morali vezati svoju sudbinu sa sudbinom okupatora, bez obzira na lične i društvene početne motive.

Međutim, kolaboracija u Jugoslaviji 1941-1945. se različito doživljavala u raznim krajevima Jugoslavije. Mora se ovde, bez naših uobičajenih simetrija, naglasiti da je Kraljevinu Jugoslaviju jedino *srpski narod* (ovde, naravno, ubrajam i Crnogorce) doživljavao kao svoju državu. Izuzetak je

Slovenija gde je slovenačkom narodu pretilo istrebljenje ili germanizacija u delovima koje je anektirala Nemačka. Inače, separatističke tendencije su bile vidljive čak i u NOP-u Slovenije, ali ih je vrhovno vodstvo NOR-a Jugoslavije suzbilo. Zato se kolaboracija kod ostalih jugoslovenskih naroda i nacionalnih manjina smatrala u najmanju ruku normalnom pojavom (a često se okupator prihvatao kao oslobodilac)

Međutim, srpski narod je kolaboraciju u svojim redovima od samog početka smatrao nemoralnim činom – nacionalnom izdajom. Kolaborantima nije pomogla ni činjenica da je, na primer Nedićev režim primio izbeglice Srbe iz ostalih krajeva, pomagao zarobljenicima i obavljao druge humanitarne aktivnosti. Položaj kolaboranata u Srbiji je bio utoliko gori, što nisu mogli sprečiti masovna streljanja i što su odmah formirali vojne jedinice za borbu protiv NOP-a. Zato su oni od većine naroda moralno osuđivani i naravno posle pobede NOP-a *oštro sankcionisani*.

Drugačija je bila sudbina kolaboracije u drugim krajevima Jugoslavije, gde je kolaboracija kod velikog dela naroda smatrana normalnom pojavom. Kao opštejugoslovenski pokret, NOP je zbog političkih razloga pokazivao (sem prema ustašama) fleksibilnost. Sankcionisane su, sem u Sloveniji, uglavnom vode kolaboracije, a ostali, ukoliko se nisu kompromitovali kao zločinci, bili su amnestirani kao „zavedeni”. Sa apstraktnog moralnog stanovišta, gledanje „kroz prste” kolaboraciji nesrpskih naroda shvatano je kod dela srpskog naroda kao istorijska nepravda. Međutim, sa stanovišta trenutnih političkih interesa vodstva NOR-a, ta je politika izgledala ne samo kao humana, nego i kao mudra. To je olakšalo stabilizaciju nove vlasti u krajevima gde je okupator za vreme rata suvereno vladao.

Istorijski gledano, sa 50-godišnje distance, neodgovarajuće sankcionisanje kolaboracije u nesrpskim krajevima olakšalo je kasniju obnovu *separatizma*, koji je jedan od osnovnih uzroka raspada SFRJ. Međutim, tu zabludu sada svakom lako uočiti, ali „naknadna pamet” nije stvar istorijske nauke, nego politike.